

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Megjelenik minden hónap 1-én és 15-én leg-
alább is 2 nagy nyolcad-
rét ivnyi tartalommal;
időnként szövegközti
rajzokkal illusztrálva.

HAVONKINT KÉTSZER MEGJELENŐ
ISMERÉTERTESZTŐ FOLYÓIRAT

E folyóiratot a Tár-
sulat tagjai az évdíj
fejében kapják; nem-
tagok részére a Pót-
füzetekkel együtt
évenként 12— pengő.

61. KÖTET.

1929. DECEMBER 15.

898. FÜZET

Öreg fák, ősi legendák.

A magyar fakultusz nem ismeri a régi pogány isteneket, hanem mind történelmi nevek körül szövődtek legendái. Innen-onnan, régi írásokból, helyi kutatásokkal gyűjtöttem a magyarföldi öreg fák adatait és azokat a legendákat, melyek egyik-másik öreg magyar fának szellemi díszei. E mondákban ATTILA, MÁRIA KIRÁLYNŐ (NAGY LAJOS leánya), BÁLINT pap, RÁKÓCZI FERENC, ZRINYI MIKLÓS, DOBOZY MIHÁLY, SIMONYI JÓZSEF, JÓZSEF nádor, DEÁK FERENC, ARANY JÁNOS, ERKEL FERENC, továbbá RÓZSA SÁNDOR és PATKÓ BANDI nevét találtam.

Különösen gyakran szerepel a magyar fakultusz legendáiban II. RÁKÓCZI FERENC. Ennek a jelenségnek kétségtelenül történelmi alapja van. RÁKÓCZI óriási birtokok ura és pompakedvelő fejedelem volt, aki korának divatja szerint fasorokat ültetett és kertjeiben lugasokat állíttatott. Abban az időben erre a célra főleg a hársfát használták, mely ősrégi eleme az európai fakultusznak, szinte minden hegyvidéki falunak megvan, s kiváltképpen pedig megvolt a maga hársfája, mely alatt az öregek tanácskoztak, a fiatalok meg táncos mulatságaikat tartották. Díszfának a fasorban is bevált és a kertben is, mert ágait magyon jól lehet alakítani.

Nemcsak RÁKÓCZI kedvelte akkor a hársfákat, mindenki ültetett hárssorokat és emelt hárslugasokat, aki tehette, de a tragikus sorsú RÁKÓCZI emléke azóta óriásivá nőtt, kortársaié ellenben összezsugorodott, s így a legendákban lassanként RÁKÓCZI neve körül csoportosultak az öreg magyar fák, főleg a hársak, idővel más fák is.

Kétségtelen, hogy a magyarföldi öreg fák legendáinak más esetekben is megvannak a történelmi alapjai, ámde az is bizonyos, hogy e legendákban ősi és általános, mondjuk primitív emberi elemek is vannak. Ezen az alapon értjük meg például azokat a legendákat, melyek szerint RÁKÓCZI országgyűléseket tartott a fák alatt. A fakultusz az egész Földön ismeri a törvényfákat. A sátrak és kunyhók korában a fa volt a középület, ez alatt tartották a gyűléseket, ez alatt osztották az igazságot és ez alatt tisztelték a szellemeket. Az Árpád-királyok is többnyire öreg tölgyek alatt osztották az igazságot. A fakultusznak ez az eleme ma is él s a fakultusz legendás hősét természetyszerűleg a törvényfává avatott öreg fa alá helyezi az országgyűléssel.

Az ősi, legendai motívum néha csak a személyben kapcsolódik történelmi névhez, a fát azonban nem rögzíti. Ez az eset például

RÓZSA SÁNDOR tölgyfájának legendájában. A legenda szerint ugyanis RÓZSA SÁNDOR tölgyfa alatt esküdött meg menyasszonyával; mivel templomba nem mehetett, kolduló barátot fogott el az úton, s azt kényszerítette, hogy az út mellett a tölgyfa alatt, összeadja mátkájával. A fa mint templom, talán a legősibb eleme a fakultusznak. Ez elevenedik meg ebben a legendában, mely azonban hely dolgában befejezetlen maradt: sehol sem ismernek olyan tölgyet, melyhez RÓZSA SÁNDOR esküvőjének emléke tapadna.

Mikor a magyar fakultusz legendáit kutatjuk, ezeket az ősi, primitív elemeket sem szabad figyelmen kívül hagynunk, sőt, éppen ezeket kell kiemelni, mert a történelem éppen az által lesz legendává, hogy ezek az elemek kerülnek előtérbe, s bennük a történelmi tények lassanként feloszlanak. Bármí fiatal és bármennyire történelmi a név a magyar fakultusz legendáiban, a legenda magja mégis mindig ősi motívum, s ennek hatása alatt legendássá válik a történelmi nevet viselő alak is, aki a legendában valamelyik mesebeli hőst képviseli.

A fakultusz ősi, legendás motívumai és a fiatal történelmi nevek egyaránt nagyon értékesé teszik a magyar fakultusz termékeit, mert ezek a legendák ilyen módon a magyar mitológia részeivé válnak. Az élet törvénye, hogy a történelemből idővel legenda és mitológia lesz s a természettudományhoz nem méltatlan, ha magyar földön kialakult és kialakulóban lévő legendák dendrológiai elemeit felkutatja.

Hogy a fakultusz legendáiban mennyire nem a történelmi név és az öreg fa a fontos, hanem a kultusz-motívum, annak egyik jelentős bizonyítéka, hogy éppen a legöregebb és legszebb fáink körül nem szövődött semmiféle legenda. A gesztenye egyike a legszebb fáknak, a fakultusz mégsem karolta fel. Magyarországon egyetlen fanemünk példányai között sem akad annyi öreg fa, mint a gesztenyék között, a gesztenye nevével kapcsolható helynevek száma is jelentékeny, mégis a multban is emlék nélkül pusztultak el a legnagyobb gesztenyék is és ma is legendás dísz nélkül állanak a dunántúli gesztenyeóriások.

Az ismert legnagyobb magyarföldi gesztenye Vas megyében Velem község határában állott, de nyomtalanul eltűnt. PAUER ARNOLD közleményéből tudjuk, hogy a velemi gesztenye adatait a kőszegszerdahelyi plébánia levéltára őrzi. „Hihető hosszas időkig emlékezetben leszen a velemi vastag gesztenyefa, róla tehát megjegyzem, hogy a helységtől északnak, az úgynevezett Pangertek (Baumgarten, ma Pákó) sarkán állott ezen szelíd gesztenyét termelt nevezetes vastagságú fa, melynek ha aránylag magassága is lett volna, méltán bámulatos leendett. Mind a mellett azonban, hogy magassága három ölnél nem igen lehetett nagyobb (nyilván az elágazásig), mint ahogy kerülete 14 rőföt meghaladott, ezen ritkán látható favastagság számtalan látogatókat ingerlett az elhíresedett velemi gesztenyefához, kik közt volt maga FERENC császár és király is, midőn gróf ALTHÁNNÁL Bozsokon volt (1813). Letelepülve árnyékában a látogatók, ha amit magukkal hoztak enni valót, elköltötték, a favastagságot méregették és csodálták, nevüket igen sokan kérgébe vágták. Kellemetes idővel

a gesztenyefánál kedvtöltést találván, csevegve távoztak. Meg volt pedig e fa 1840-ik évig, amidőn egy kapzsi velemi jobbágy birtokába kerülvén általa kivágatott azon reménnyel, hogy odvában

1. kép. A pécsbányatelepi „ezeréves“ gesztenye tuskója. (STRÖMPL G. felvétele.)

némely beleejtett értékes pipákat, gyűrűket és több ilyeseket fog találni. Az való, hogy igen nagy mennyiségű fa, megégetve pedig szén került belőle, úgyhogy az egész birtokért adott pénzét a parasztnak kétszeresen kifizette.”

SÁGHY ISTVÁN, a kámoni arborétum tulajdonosa egykorú képét

őrzi e fának s az azon található feljegyzésekből tudjuk a fa törzsének hatalmas vastagságát, mely kerületben majdnem 12 méter volt.

Nem sokkal volt kisebb ennél a zalamere ny e i g e s z t e n y e f a, melynek megmaradt tuskója FÖLDEVÁRY MIKSA szerint 10·70 méter kerületű. Nem kevésebb, mint 14 sarjat hajtott, egyik 100 éves, a többi sokkal fiatalabb. Az anyatörzs vagy 20 éve pusztult el. A veszprémi káptalan fonott sövénykerítéssel védi a megújuló fát.

A Mecsek déli tövében, Pécs-bányatelep területén, a kaszinó-vendéglő udvarán is van kipusztult öreg gesztenye, melyet „e z e r é v e s g e s z t e n y e” néven ismernek, de emlékéhez nem szövédik legenda. A vendéglőt ehhez az „E z e r é v e s g e s z t e n y é h e z” címezték. Ez azonban aránylag fiatal lehet, mert törzse kerülete STRÖMPL GÁBOR közlése szerint az elágazás alatt 7·90 méter; 1924-ben száradt ki (1. kép).

Magyarország élő legöregebb fája minden bizonnyal a k ö s z e g i g e s z t e n y e. Sőt valószínű, hogy európai viszonylatban is a legöregebb fák közé tartozik. Hajdanában ugyan könnyen osztogatta — éppen a fakultusz általános emberi ösztöne alapján — a tudomány is az ezeréveket az öreg fák számára, ezért sokszor olvashatunk európai ezer és kétezereves fákról, ma már azonban külön választjuk a tudományt és a legendát, s így tudjuk, hogy ezeréves fák a ritkaságok közé tartoznak. A kőszegi gesztenye korát kerek számban 800 évre becsülik újabban, e szerint magja abban az időben csírázhatott volna, mikor SZENT LÁSZLÓ legendás harcait vívta. CHERNEL ISTVÁN atyja hívta fel rá a figyelmet 1864-ben, s így őt kell elsőként említenünk azok között, akik az öreg fák védelmét Magyarországon meghirdették. Kőszeg mellett a Királyvölgyben áll ez a hatalmas fa, törzsének kerülete GAYER Gyula mérése szerint 9·25 méter. A város kerítéssel vettette körül, ami azonban nem nagyon emeli a fa szépségét (2. kép).

Zala megyében B a z s i községben HÁRSFA FLÓRIÁN telkén áll a következő nagyságú öreg gesztenye, magassága 12, törzse kerülete 8·40, törzsátmérője 2·95 méter, s kora FÖLDEVÁRY MIKSA szerint nem lehet messze a félezer évtől.

Végül még a vas megyei c á k i h á r o m k i r á l y g e s z t e n y é k e t említem, ezek alól nézte 1893-ban a hadgyakorlat egyik jelene-tét FERENC JÓZSEF, VILMOS császár és ALBERT szász király. A fák törzsének kerülete: 4·35, 4·26 és 4·68 méter. A gesztenyefák közül talán ezeknek van legtöbb reményük a legendás jövőre.

A t ö l g y f á k közül a leghatalmasabbat sajátságos módon szintén elkerülte a legenda. HANUSZ ISTVÁN közli 1899-ben, hogy Diósjenő határában óriás tölgy áll, melynek magassága 42, koronakerülete 48, törzskerülete 12 méter. Áll-e még, s hogy ezek az adatok mennyiben hitelesek, nem tudom.

Annál érdekesebb a legendája a k á m a h á z a i t ö l g y f á n a k, mert ama kevesek közé tartozik, melyek szépen kikerekedtek idő folyamán. A zalamegyei Kámaházán KNIPSZ ANTAL bécsi lakos birtokán a kastély mögött az udvarban áll ez a kocsánytalan tölgy, mely FÖLDEVÁRY MIKSA szerint 15 méter magas, törzse pedig 4·50 méter

kerületű. Nem tartozik hát az óriások közé, ezenkívül udvaron áll, a mondaszövő képzelet mégis szárnyára kapta, s egyik legszebb legendánkkal díszítette, mely KÖVÁRY BÉLA, Zala megye történetírója szerint így hangzik:

ATTILA király — a göcseji földön járván — elfáradt seregével

2. kép. A kőszegi CHERNEL KÁLMÁN-gesztenye (GAYER Gy. felvétele).

együtt lepihent. Magának tölgyfa alatt talált helyet, a kámaházai tölgy alatt. Másnapra kelve, meglepetten látta, hogy seregét körülvették a rácok, akik erősen szorongatták a hunokat. Őt is megközeleltette a legerősebb ellenség, aki volt vagy három öles és el is találta volna kopjája hegyével, ha a király a fa mögé nem ugrik, így azonban szerencsére, a tölgyfa derekába fúródott a kopja hegye. Erre

ATTILA azt mondta a fának: Jó ízűt aludtam alattad, élj érette 500 esztendeig, életemet is megmentetted, élj ezért másik 500 esztendeig!

Ez a legenda állítólag ma is él a göcseji nép ajkán és bárhogyan is keletkezett, kétségtelenül egyik legszebb terméke a magyarföldi fakultusznak. A legenda motívuma természetesen ősrégi s egészen Indiába, a mesék hazájába követhető, honnan nyugati vándorútján a középkori keresztény legendák közé is eljutott, s itt főleg a kiseddel menekülő Istenanya körül kristályosodott. Lényege mindenütt a vándornak menedéket nyújtó fa, mely a védelemért jutalomban részesül.

Történelmi emlékéü fák a Margitszigeten ARANY JÁNOS tölgyei, melyek az öregedő költőt egyik legszebb vallomására indították a tölgyfák iránt. JÓZSEF főherceg elkészíttette STROBL ALAJOSSAL a költő mellszobrát, s 1912-ben felállíttatta a tölgyek alatt. A szobor talapzatán olvasható a költemény, mely 1877-ben készült, s először 1878-ban a Budapesti Szemlében látott napvilágot „A tölgyek alatt (Margitsziget)” címen. ARANY JÁNOS ebben a vallomásában megtagadja a pusztát, s tölgyek alatt kíván lenyugodni (3. kép).

... tölgyek alatt
Valamerre jártam,
Szülő honomat
— Csakis ott — találtam;
S hol tengve, tanyán
Hajt, s nem virul a tölgy:
Volt bár Kanaán,
Nem lett honom a föld.

A tölgyek alatt
Vágyom lenyugodni,
Ha csontjaimat
Meg kelletik adni;
De akárhol vár
A pihenő hely rám:
Egyszerűen bár
Tölgy legyen a fejfám!

A bükk a csonkaország területén sokkal alárendeltebb szerepet játszik, mint a tölgy, de azért akad a legendás magyar fák között bükkfa is. Természetesen nem a nagy bükkösök mélyén, hanem Somogy megyében, ahol a bükk alacsony tájra is leszáll. Somogyszil község határában, a Patkó-kútja nevű forrás mellett. HUNYADY KÁROLY és FERENC grófok erdejében áll PATKÓ BANDI bükkfája. Legendája FÖLDVÁRY MIKSA szerint következő. „A bővízü források között, a katlan hús rejtékében szívesen tanyázott a regényes híru somogyi betyár és talán unalmában, talán betyárbüszkeségből belevéste nevét a fa kérgébe, mely azonban nem szívesen őrizte ezt a kétes dicsőséget és évek mulva beforrasztotta a névbevésés okozta sebhelyet, úgyhogy az ma már ki nem betűzhető.” Kétségtelenül érdekes fogalmazása annak az ősi erkölcsi legendamotívumnak, hogy a természet elemei sem fogadják be a gonoszt, hanem kivetik magukból. PATKÓ BANDI bükkfája — szintén FÖLDVÁRY szerint — lehet vagy 200 éves, magassága 28, törzsátmérője 0,7, törzskerülete 2,22 méter.

A szilfák közül Balatonkenese község határában az akaratyapusztai szilfa keltett figyelmet. A Keneséről Aligára vezető műút mellett 200 lépésnyi távolságban, magaslati helyen áll s messzire ellátszik. Magassága — FÖLDVÁRY szerint — 22, törzskerülete 7,42, törzsátmérője 2,36 méter. A legenda szerint RÁKÓCZI

országgyűlést tartott alatta, vagyis olyan fejedelmi törvényfává avatta, mint amilyenekről bevezetőben szoltam. A tudálékosság a fa korát vizsgálva, foltozni akart a legendán, s azt mondta, hogy RÁKÓCZI korában ez a fa még suhanc volt, melyhez a fejedelem csak lovát

3. kép. ARANY JÁNOS tölgyei a Margitszigeten (VAJDA L. felvétele).

kötötte, állott azonban mellette másik szil, az sokkal öregebb volt s az alatt ültek törvényt. Legendát a fa kora alapján sohasem szabad elemezni, mert a legendákban a fák örökéletűek. Különben az akaratyiai szilt valószínűleg jogosan tartják öregebbnek 300 évesnél.

A hárs nagy szerepet játszik a magyar fakultuszban is, de a RÁKÓCZI-család hársai mind az elesatolt Felvidéken vannak. A csonkaország hársai közül első hely illeti meg a nógrádit,

melyről Nógrád megye monográfiája szerint csak annyit említhetek, hogy a nógrádi vár romjai közelében áll, vagy állott. Ugyanott HARASZTI LAJOS azt írja róla, hogy tót népballada így énekelte meg:

*Turul madár rászállott a lippára,
Feltűzték a Hunger zászlót a várra,
Kunóc főúr lett már Nógrád gazdája,
Folkus bíró lett a tótok bírása.*

BATTHYÁNY-STRATTMANN LÁSZLÓ herceg erdejében, Zsigárd község határában áll ZRÍNYI MIKLÓS hársfája. Mi módon került kapcsolathoz ZRÍNYI MIKLÓS nevével, nem tudom. Törzsének 7-70 méter a kerülete.

Budapesten, azon a telken, mely ma az István-út 45. szám alatt a Jézus Szent Szíve apácáké, hajdan villaépület állott, melyben DEÁK FERENC utolsó nyarát töltötte. A kertben ma is mutogatják azt a hársat, mely alatt a haza bölcsé legszívesebben üldögélt. A falon márványtábla hirdeti: Itt élte DEÁK FERENC utolsó nyarát 1875.

A bölcs embert ülő helyzetben örökíti meg a képzelet, érthető, hogy DEÁK FERENC fája alá mindig az ülő DEÁK-ot varázsolja a legenda. Nemcsak az István-úti hárs esetében, hanem egyebütt is, így például egykori birtokán, Kehidán. Itt a kertben szép korai juharfa áll, melynek törzse 2-35 méter, koronája pedig 56 méter kerületű. Most a kehidai Deák Ferenc-földművesiskola végzi a kastélyban áldásos működését, igazgatója, ÉLTETŐ JÓZSEF, ezt írta kérdezősködő levelemre: „A fa korára nem tud senki sem felvilágosítást adni. EÖTVÖS KÁROLY említi Deák Ferenc és családja című munkájában egy fát, mely alatt a haza bölcsé üldögélni szokott s ahonnan ellátott a Tátikára. Valószínű, hogy ez az a fa, mert innen tényleg nyílik kilátás a Tátikára. EÖTVÖS KÁROLY egyik kehidai látogatása alkalmával látta ezt a fát és valószínűleg a látogatásból kifolyólag állított a birtok akkori tulajdonosa a fa alá kő emlékművet ezzel a felírással: DEÁK FERENC kedves hüsslője. Ez még ma is a helyén van.“

A nyárfá nem ér nagy kort a keménytestű öreg fákhoz képest, de az Alföldön nincs nagy válogatás a fákban, ott hát a legenda a nyárfával is beéri. A leghíresebb volt az Alföldön az ibrányi nyárfá. A szabolcsi föld emez óriása fehér nyárfá lehetett, a Hasznos Műlatások 1823. évfolyama szerint törzse kerülete 10 öl, vagyis 19 méter volt. A huszas években azonban odvas volt a törzse, az üregben 35-en fértek el, annak átmérője pedig volt vagy 6 méternyi. A harmincas években a vihar kétőbe törte derékát, de az IBRÁNYI-család bezsindelyeztette a megmaradt alsó törzsrészt és kirándulások alkalmával szoba gyanánt használta. Rendes ajtaja volt és két ablaka. Az ötvenes években bérlő kezére került a felsőszegi birtok, hol ez a faóriás állott s akkor védelem híján hamarosan elpusztult a fának utolsó maradványa is.

LENGYEL BÁLINT: Hazánk néhány nevezetes nagy fája címen 1897-ben a Természettudományi Közönyben ismertetett több érdekes adatot. LENGYEL közlése szerint az ugi réten (Szolnok megyé-

ben) hatalmas kanadai nyárfa áll. Mivel a terület hajdan Rákóczi-birtok volt, természetesen azt írja, hogy a fát valószínűleg RÁKÓCZI is látta. HANUSZ ISTVÁN 1903-ban már RÁKÓCZI öreg kanadai nyárfájának nevezi. A nép azonban más néven ismeri: mivel hollók fészkelnek rajta, Hollósfa a neve. All-e még, nem tudom.

Szintén LENGYEL BÁLINT ismerteti a szentesi ikernyárfát s akkori képét is közli. „Csongrád megyében, Szentes határában a Nagyhegy nevű szőlőben is van egy, aránylag fiatal kora mellett is bámulatos nagyságú nyárfa, egy POKOMÁNDY nevű úr, DANIELISZ KÁROLY szerint pedig JURENÁK JÓZSEF birtokos ültette 1810-ben. Legnevezetesebb e fán, hogy tulajdonképen kettőből keletkezett. Ugyanis az illető birtokos deszkából épült bódé két oldalára egy-egy nyárfát ültetett, melyek növekedésnek indulván, a kezdetleges alkotású faépületet maguk közül kiszorították, úgyhogy ma már egy méter magasságban össze vannak növe, ahol is a fának 7-10 méter a kerülete. E fát azon vidéken rezgőnyárfa néven nevezik.“

Szeged népe ismeri RÓZSA SÁNDOR fáját. Erről KISS FERENC így ír Közlönyünk 1927-i évfolyamában: „Körülbelül 130 éves lehet az Alsóásotthalmi-erdő északnyugati sarkában levő fehér nyárfa, mely Rúzsafa nevet visel; a 8—10 ezer hold kiterjedésű legelőn a magányos pásztor szemeinek ez nyújtott nyugvópontot s tájékozódást az utasnak és régi időben a betyároknak. A Rúzsafa nevet azért kapta, mert RÓZSA SÁNDOR s az emberei az ágára aggatott jelekkel adták egymásnak tudtára, hogy merre mentek, vagy hogy honnét várhatók a zsandárok. Mellmagassági átmérője 1909-ben 1·17 méter volt, magassága 23·20 méter.“

Hasonlóan nevezetes szegedi nyárfák a Galambosfa és KISS FERENC fája.

Egyik leggyászosabb történelmi tragédiánk, DOBOZY és felesége szörnyű pusztulásának emlékét két Marót is magáénak vitatja. A Pilismarót határában lévő Basaharc, népiesen Basarc, nevű csárda vidékén négy jegenyenyárfát ültettek a Dobozyak emlékére, melyek ma is állanak. (Ugyanekkor azonban HANUSZ ISTVÁN Dobozy-tölgyekről is ír, hét nagy tölgyből álló facsopot alatt roskadt volna ott össze Dobozy lova.)

Debrecenben az egyetemi telephez vezető Simonyi-út gyönyörű, talán már száz éves fasorával kapcsolatban hordja SIMONYI JÓZSEF nevét. Midőn ugyanis Debrecen városra ezt az utat fásította, első ültetése kárba veszett, mert a csemetéket mind kitörték és elhordták. Ekkor új csemetéket ültettek, de azok mellé SIMONYI egy-egy huszárját állította. Így erősödtek meg a fiatal fák katonai fedezet alatt. Hogy ez történet-e, avagy legenda, nem tudom. Hasonló eseteket azonban másutt is emleget a hagyomány és más növényekkel kapcsolatban is. Így NAGY FRIGYES gránátosaival parancsolta a poroszokra a burgonyát. A földművesnek el kellett ültetnie az ismeretlen s akkor rossz hírű növényt és hogy éjszaka ki ne dobja földjéről, mint eleinte tették, minden táblán egy-egy gránátost állíttatott a keménykező uralkodó. Nálunk sem volt ismeretlen ilyenféle történet a burgonya terjesztése korában, sőt a krumpli egyik tót neve, a bandurki állítólag egyenesen a pandur emléke.

A tiszafa csonkaországunkban csak a Bakonyban honos, de kertben gyakran ültetik. Legöregebbek a kerti tiszafák között a gyöngyösiek. A Petőfi-utca 32. számú ház kertjében áll ez a két öreg tiszafa, a nagyobbik teljesen ép, 15 méter magas, törzskerülete mérésem szerint 1·60 méter, a kisebbiknek egyik főága elszáradt és csonka, ez a fa csak 12 méter magas, törzse 1·32 méter kerületű. Mindkettő meglehetősen árnyékban áll s termetük jegenyeszerű. A nagyobbik korát 200—220 évre becsülöm. Ez az adat megegyezik az épület és a kert korával. Ugyanis az épület az Almássy-család ősi kastélya, melyet több mint 200 éve emeltetett gróf ALMÁSSY JÁNOS, Heves megye volt alispánja, ki 1677-ben Lipót császártól kapta a címerlevelet. Az épület kapuja felett ma is látható a címerpajzs. Most özv. BOGDÁN SÁNDORNÉ-é a kastély és a kert, s a gyöngyösiek annyira elfelejtették a ma már régóta Békésben székelő Almássy-családot, hogy nemrégiben egyik regényírónk ATTILA korába datálta a gyöngyösi öreg tiszafák származását. Holott kétségtelen, hogy ALMÁSSY JÁNOS vagy valamelyik családtagjának ültetése.

A Magyar Középhegység kertjeinek fái közül nem a gyöngyösi tiszafákat éri először az a megtiszteltetés, hogy az utókor legendás időbe helyezi az eredetüket. A diósgyőri és a romhányi török mogyorókat ma már egészen lefoglalta a legenda, s amit a legenda egyszer mondává avatott, azt többé nem követelheti vissza semmiféle történelem.

A török mogyoró honos az Alduna vidékén, de a magyar kertekbe nem onnan került, hanem nyugatról, más kertekből vettük át díszfának. A Magyar Középhegység területén s egyebütt is az országban nagyon jól fejlődik, miért FEKETE és MÁGOCSY-DIETZ erdészeti telepítésre is ajánlották. Virágja azonban nagyon érzékeny a fagy iránt, ezért ritkán terem. Szerencsés esztendőben a nagyobb mogyorófák gazdag természeli jutalmazzák a tulajdonost. Ez azonban csak váratlan ajándék, mert a kertben szép termetéért becsülik ezt a fát. Fiatalkorában pompás kúpalakja van, később törzse nagyon megvastagodik, koronája pedig eltérbélyesedik.

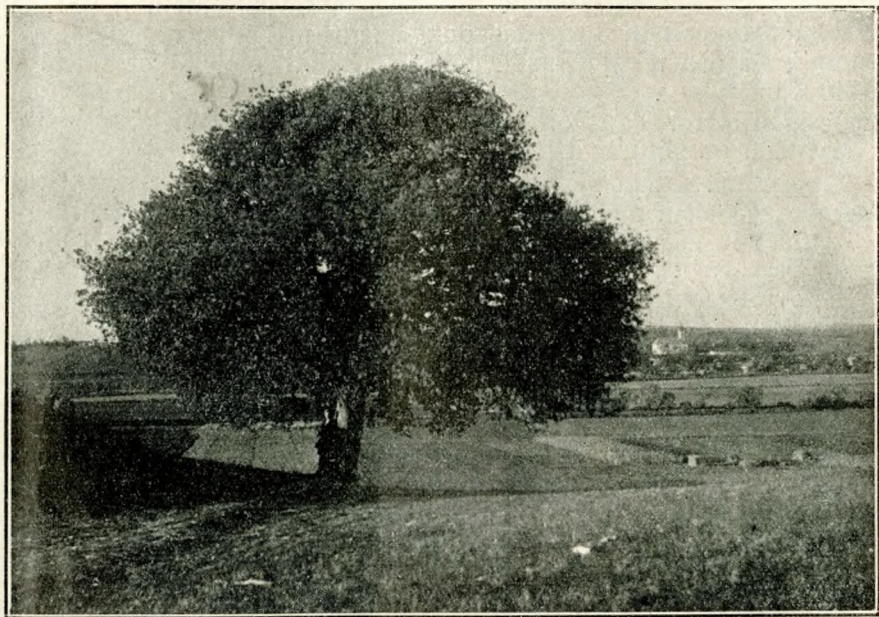
Legnagyobb török mogyorónkat a somogy megyei Kéthely községben őrzi a HUNYADY JÓZSEF gróf régi kastélyához tartozó, gyümölcsössé alakított park. Ennek törzse FÖLDVÁRY MIKSA szerint 1·30 méter átmérőjű. Úgy látszik, a kéthelyiek nem ismerik, legalább is a monda nem kapta szárnyára.

A diósgyőri török mogyoró Diósgyőr községben az az erdőhivatal udvarán áll. Vagy 3 éve száradni kezdett, 1928 nyarán látogattam meg, akkor már csak két főága volt zöld s még vagy 11 kisebb ága. LIPÓCZY BÉLA erdőtanácsos lajtszámra hordatta akkor tövére a vizet, de ez sem segíthetett. Mint GYÖRFFY ISTVÁN megírta Közlönyünkben, 1929-ben sem javult állapota.

KÁRÁSZ ISTVÁN főerdész 1888-ban alábbi adatokat közölte a fáról: magassága csaknem 20, törzsének kerülete 2·04 méter kerületű, a törzsátmérő pedig alulról felfelé méterenként 62, 61, 54, 52, 36 centiméter. Magam 2·73 méternek mértem törzskerületét, GYÖRFFY közlése szerint az idén 2·74 méter a törzskerülete, 25·5 méter a magassága. Ha a régebbi és az újabb mérések különbözetét a közbeeső 40 évre

elosztjuk, az évgyűrűk átlagos vastagságának 2·5 millimétert kapunk. Ebből következtethetünk a fa korára, melynek maximumául ezek szerint 160 évet jelölhetünk meg. Természetesen valóságban ennél jóval fiatalabb a diósgyőri mogyoró, mert ifjú korában erélyesebb a vastagodása, vastagabbak az évgyűrűi. Az azonban kétségtelen, hogy a kéthelyi mogyorónál, melynek törzsátmérője 50 centiméterrel nagyobb, lényegesen fiatalabb.

Az a telek, hol a diósgyőri mogyorófa most élete utolsó éveit tengeti, a mult század kilenevenes éveiben SEBE LAJOS, törvényszéki

4. kép. A romhányi török mogyoró (STRÖMPL G. felvétele).

bíróé volt, az erdőkinestár éppen azért vette meg, hogy biztosítsa a fa sorsát. A mogyorófától el lehet látni a diósgyőri varromra, mely a közelben emelkedik. A vár hajdan állítólag kedves tartózkodási helye volt NAGY LAJOS királynak. A legenda szárnyára kapva a mogyorófát, elszállott vele NAGY LAJOS fényes udvarába s ott egyenesen a király lányának kezébe adta azt a mogyorógyümölcsöt, amelyből a vastagtörzsű török mogyoró kelt.

Ez a legenda — bár a motívum: az apródba szerelmes királylány, ósrégi — költő tollából született és költők tollán csiszolódott, mutatja kerekésege. Eszerint NAGY LAJOS leánya, MÁRIA kezéért két királyfi versengett, LAJOS, a francia király fia, és ZSIGMOND, de a királyleány az apród DRÁGFFY BALÁZST szerette. A királyi család, ERZSÉBET, az özvegy és MÁRIA, a lány egyik este éppen vacsoráztak, mikor megérkezett a diósgyőri várba a két kérő követsége. MÁRIA éppen a mogyorót csemegézte s éppen új mogyorót kapott ujjai közé,

mikor anyja közölte vele a megmásíthatatlan döntést, hogy a vőlegény ZSIGMOND lesz. Erre a szerelmes királylány felugrott, kirohant s ahol megállt, ott kihullott kezéből a mogyoró, mely kicsirázva fáva növekedett. Később MÁRIA királyné szívesen elüldögélt alatta.

Romhányban már a vónatról szembetűnik a török mogyorófa. A Lókos-pataktól délre szántóföldek közepén lankásan ereszkedő dombfokon magánosan áll. Törzsének kerülete mérésem szerint 2:56 méter, tehát fiatalabb a diósgyőri fánál, de lehet vagy 120 éves. Hogy hajdan más világ volt alatta, nyomban elárulja mellette a föld, mely két helyen is épület nyomait mutatja. Valóban, LASZKÁRY GYULA közlése szerint — évszázadok előtt itt a romhányi CSUDA-család kastélya, majd a templáriusok kolostora állott, emléküket ma is őrzi a dülő Kastélyka neve. A mult században ez a terület a felsőszudi SEMBERY-család birtokában volt s így a török mogyoró ennek a családnak a hagyatéka (4. kép).

De ezt már a legenda ragadta magával s a romhányi csatát néző RÁKÓCZI fejedelem mellé állította staffázsnak. A romhányi ütközetet 1710 január 22-én vívták s emlékezetes maradt sokáig, mert itt hagyta először cserben a szerencse RÁKÓCZI kurucait. A legenda természetesen nem történetírás és így nem gondol azzal, hogy RÁKÓCZI maga is kénytelen volt beleavatkozni serege sorsába, maga irányozott rendet teremteni a Lókos-patak hídjára körül összeszoruló kurucok között; ott volt ugyanis a leghevesebb a csata. A legendának nem ez a fontos, hanem az, hogy a legendás fejedelmet méltó keretbe foglalja.

Hogy kastélyaink parkjaiban mennyire szeretik a török mogyorót, mutatja, hogy az említett három öreg példányon kívül még nem egy szép mogyorófát ismerek, így említésre méltó Gyöngyösön az Orezy-kastély mogyorófája és Gyulaváriban, az Almássy-uradalom intézői lakásának udvarán álló két török mogyoró.

A platán már az ókorban is kedvelt fa volt Európában, de csak a déli tájakon, mert a keleti platán nagyon kényes. Közép-Európában az amerikai platán terjedt el, még pedig főként akkor, mikor az angol természetes parkstílus a mult század elején világszerte tért hódított. Hazánkban most mindenütt gyakori a parkokban s hogy szépségében sokan gyönyörködnek, bizonyítja például ERKEL FERENC platánja Gyulán, Békés megyében. ERKEL FERENC atyja a WENCKHEIM grófok gazdatisztje volt Gyulán, ott született a Himnusz és a Bánk bán opera zenéjének szerzője is, és később oda járt pihenni Budapestről. A kastély parkjának hatalmas platánja alatt szeretett üldögélni s ott nem egy dallam született meg a zeneszerző agyában. Ez a fa még elég jó állapotban van, de több ága támasztékra szorul. A fán emléktábla hirdeti: ERKEL FERENC 1860-ban a Nemzeti Színház szünete alatt itt komponálta a Bánk bán operát. A kastély és park most gróf ALMÁSY DÉNESÉ.

A Margitsziget szép platánjai között legnevezetesebb a Hét testvér, mely részben JÓZSEF nádor lelkes fakultuszának és az 1838-i nagy árvíznek őrzi emlékét. HANUSZ ISTVÁN írja: „A kastély előtt emelkedik a csodásan szép hétágú, óriási tarkalevelű platán.

mely JÓZSEF nádornak szemefénye volt. Maga fedezte föl valamely olaszországi kertészetben és 1828-ban mint zsenge csemetét maga ültette a kastély elé. Az 1838-i nagy árvíz idején karvastagságú lehetett, a jégzajlás azonban eltörte s a pusztulás után a kertész bekötözve, összeragasztva, támogatva, gondosan ápolgatva, remegve várta a nádort. JÓZSEF nádor könnyezve állt meg rongyokba takarogatott kedvence előtt, de azután így szólt: Nyomorékot nem tűrök, fáj a veszteség, de tőből le kell vágni! — s levágatta. Hét ágat hajtott még az 1838-i tavaszon a csonka platán, a nádor mind a hetet meghagyatta és elnevezte a fát a Hét testvérnek.“

5. kép. A gellérthegyi fügefák 1902-ben. (FIALOVSKY L. nyomán.)

Ez a név ősi legendás hagyományokon nyugszik. Konstantinápoly mellett, a Bujukdere völgyben tisztavízű forrást árnyékol hét hatalmas platán, melyek közül az egyiknek állítólag 50 méternyi a törzskerülete. A keresztény legendák szerint a hét platán alatt pihent meg szentföldi útjában BOULLON GOTTFRIED, a törökök is tisztelik e fákat és a Hét testvérnek nevezik. A bujukderei Hét testvér után nevezte JÓZSEF nádor a hét ágat hajtott margitszigeti platánt.

S ha már török fákról van szó, nem szabad megfeledkeznünk a Gellérthegy szépségeiről, a mandulafákról, melyek szépsége most a Gellérthegy déli oldalának kertészeti kialakítása után jobban érvényesül, mint valaha és a — sajnos — az 1928—29. téli nagy fagyoktól nagyon megviselt fügefákról. A hagyomány mindeniket török ültetésnek tartja és FIALOVSKY LAJOS-nak a fügefákról írt s a Növénytani Közlemények második füzetében megjelent cikke bizonyítja, hogy a fügefák eredete dolgában a tudomány is

erre az álláspontra helyezkedett. Ha azonban a fügefák török eredetűek, akkor még más növény is lehet török ültetés a Gellérthegyen, így az orgona és lícium.

A rózsák nem maradtak ránk, de a legenda ma is él GÜLBABÁ-ról. A perzsa eredetű rózsá-legendák egyik kései hajtása ez magyar földön.

Legendás fáink között nevezetes hely illeti a debreceni líciumot. Botanikailag is érdekes, mert ez a növény rendszeresen eserje természetű marad öreg korában is, de a debreceni Nagytemplom mellett álló lícium embermagasságú, kétágú törzs tetején görbíti lefelé vesszeit. Bizonyos, hogy szép kort él, lehet 100—150 éves. Helyén hajdan SZILÁGYI SÁMUEL püspök házának kis előkertje volt, a püspök háza pedig 1767-ben épült s lehet, hogy maga a püspök ültette a líciumot. A legenda azonban, mely valószínűleg a debreceni Ferenczycsalád körében kerekedett ki, a Debrecent református hitre vezető s csak keresztnevéen ismert BÁLINT pap korába helyezte a debreceni líciumfa eredetét.

Abban az időben, mikor a reformáció a Tisza vidékére is eljutott, a debreceni prior, BÁLINT pap, áttért az új hitre. A váradi püspök visszatéríteni óhajtván debreceni híveit, a híres, Rómát járt AMBRÓZIUSZ kanonokot küldte ki Debrecenbe. A debreceni gyülekezet AMBRÓZIUSZ pártjára állott a nyilvános vita végén, de BÁLINT pap hajthatatlan maradt. Együtt távozott a vitáról a két pap s még útközben is folytatták a megkezdett hitvitát az igazság körül. Azon a helyen, hol valaha a Paptava terült el, a kanonok letörte valamelyik útszéli lícium egyik ágát s a földbe szúrta, mondván, hogy akkor lesz valami az új hitből, mikor a leszúrt líciumvessző fává nő. „Akkor fa lesz belőle“, — mondotta bizonyos hittel BÁLINT pap.

Ebben a legendában is ősi motívum él, melyet a biblia ÁRON vesszejének történetében őriz. A botanika ugyan az *Arum* nevű növényben örökítette meg ÁRON nevét, a történeti kutatások azonban kiderítették, hogy a bibliai ÁRON-vesszeje a mandula ága. A mandula eredetileg korai virágzásával hívta fel Palesztinában a figyelmet, de éppen ezért később a mandulavessző lett az isteni igazság tanufája. Ősi hit szerint ugyanis Isten azzal bizonyítja az igazságot, hogy kizöldíti a száraz fát és virágot fakaszt azon. A legendák nagyon sokféle alakban őrzik a Föld különböző tájain ezt a motívumot. A zsidók enemű legendáit LÖW IMÁNUEL könyvében olvashatjuk, de az ősi motívum sokféle változatban olvasható a keresztény és mohamedán legendák között, többször szerepel a Tannhäuser-legendákban is.

Ezzel befejeztem mondanivalóimat a legendás magyarföldi fákról. Tovább kutatva, bizonyára kerül még napvilágra nem egy öreg fa és nem egy magyar változata ősi legendamotívumoknak. Ámde kétségtelenül ennyi is elég annak bizonyítására, hogy a fakultusz a magyarság lelkében is él és időről-időre meghozza a maga termését.

A Természettudományi Közlöny badacsonyi cikke nemrégiben messzeterjedő hullámokat vert s HERCZEG FERENC riadója

végre felrázta a természetvédelem ügyében a magyar közvéleményt is. A természetvédelem tárgyai között hely illeti

6. kép. A debreceni lícium. (ECSEDI J. felvétele.)

meg az öreg magyarföldi fákat is, részben mint a természetnek a mindennapi átlagból kimagasló alkotásait, részben pedig mint történelmi vagy legendás emlékeket, melyek előtt mindnyájan tisztelettel és áhítattal állunk meg.

Dr. Rapaics Raymund.